

Niewinowski, Paweł

"Nauka, filozofia i życie. U podstaw myśli Wiliama Jamesa", Piotr Gutowski, Lublin 2011 : [recenzja]

Studia Płockie 40, 309-313

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Gutowski, *Nauka, filozofia i życie. U podstaw myśli Williama Jamesa*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, ss. 398.

Na początku XXI wieku zauważyć można wzrost zainteresowania twórczością Williama Jamesa (1842-1910). Podobnie było w pierwszym 20-leciu XX wieku, wraz z pojawieniem się mody na amerykański pragmatyzm, uprzystępniany i dyskutowany także w środowiskach filozoficznych Królestwa Polskiego (jamesowska teoria doświadczenia religijnego była np. przedmiotem rozprawy magisterskiej ks. Leona Wetmańskiego w petersburskiej Akademii Duchownej). Monografia autorstwa profesora Piotra Gutowskiego – kierownika Katedry Historii Filozofii Nowożytnej i Współczesnej KUL i badacza filozofii amerykańskiej XIX i XX wieku – wpisuje się we współczesny nurt badań nad Jamesem (w Polsce prowadzonych m.in. przez H. Buczyńską-Garewicz, B. Krawcowicz, czy A. Stępnika). Piotr Gutowski swoje odczytanie prac Jamesa podejmuje jednak wyraźnie z perspektywy filozofii realistycznej. Interesuje go – jak pisze – przede wszystkim pogranicze psychologii i filozofii u amerykańskiego myśliciela, którego „wizja obydwu tych dyscyplin została ukształtowana przez odniesienie do nauk przyrodniczych oraz do ludzkiego życia [...] zakładającego pierwszeństwo szeroko pojętego moralnego punktu widzenia” (s. 15).

Znając szczegółowe zarzuty wobec twórczości Jamesa (niekonsekwencje, niespójności, sprzeczności, impresyjność myśli) oraz linie argumentacyjne jego obrońców (np. ewoluowanie myśli, umysłowość artystyczna), autor podejmuje próbę uzasadnienia własnej, oryginalnej tezy, iż „opinia o niespójności czy impresyjności jego [Jamesa] myśli jest przesadzona i niesprawiedliwa” (s. 18). Czyni to w myśl – jak to określa – hipotezy warstwowej struktury badań u Jamesa (niedostatecznie uwzględnianej przez komentatorów jego prac), który budował swoje koncepcje na kilku różnych poziomach: opisu, wyjaśniania naukowego i interpretacji metafizycznej. Pozwalałoby to na akceptację pozornie sprzecznych stanowisk, jak również pomogło by „wesprzeć interpretację filozofii tego myśliciela [Jamesa] jako pewnej odmiany antynaturalizmu (na poziomie metafizyki), który spójnie jest połączony z naturalizmem metodologicznym (na poziomie wyjaśniania naukowego) i dualizmem (na poziomie wstępnego opisu relacji umysł-ciało). Pozwala również dostrzec, że dla zrozumienia jego najbardziej znanych filozoficznych koncepcji: pragmatyzmu, pluralizmu, fideizmu, kluczowe jest wyeksponowanie przekonania o indywidualności ludzkich podmiotów

(choć niekoniecznie o ich trwałości) oraz o pierwszeństwie moralnej perspektywy przed wszystkimi innymi” (s. 19-20).

Książka składa się z pięciu rozdziałów. Pierwszy (s. 25-82) zawiera portret rodzinno-środowiskowy Jamesa, z uwzględnieniem jego sylwetki psychiczno-duchowej (kłopoty zdrowotne, bezwyznaniowość i skłonność do subiektywnych przeżyć nadprzyrodzonych) oraz naukowej (wykształcenie medyczne, zajęcia z fizjologii i psychologii w Harvardzie, publikacje). To tu bowiem – w młodości – znaleźć można zarys koncepcji rozwijanych przezeń później. Silny wpływ na formację intelektualną Jamesa wywarło choćby poznanie idei i wyników eksperymentów M. Faradaya w zakresie indukcji elektromagnetycznej oraz ogłoszenie teorii zunifikowanych oddziaływań elektromagnetycznych (1861, J. C. Maxwell). Na uwagę zasługuje wnikliwe omówienie okoliczności powstania i recepcji monumentalnej (1400 stron!) pracy „The Principles of Psychology” (1890) – wpływowej w procesie wyodrębniania się psychologii z filozofii oraz prekursorskiej co do lekkiego (rozpowszechnionego potem jako specyficzny dla Amerykanów) stylu narracji. Cenne są też rzetelne informacje dla polskich czytelników o ostrożności wobec niektórych (niekompletnych) przekładów prac Jamesa.

Drugi rozdział, zatytułowany „Podstawowe idee metafizyczne i filozoficzne” (s. 83-164) ma na celu przedstawienie jamesowskiego pomysłu na powiązanie naukowego i moralnego obrazu świata. Jest to spojrzenie na jego twórczość przez pryzmat pięciu idei: antyatomizmu, antyesencjalizmu, antysejentyzmu, humanistycznego pluralizmu i empiryzmu. Rozdział trzeci (s. 165-236) jest poświęcony eksplikacji centralnych pojęć psychologii Jamesa, spajających tę problematykę. Za najważniejsze z filozoficznego punktu widzenia, P. Gutowski uznaje i omawia pojęcie błędu psychologa i introspekcji (na poziomie meta przedmiotowym) oraz świadomości (podświadomości, pola świadomości, strumieniowego charakteru świadomości) i jaźni (na poziomie przedmiotowym). Według Jamesa (którego psychologia – mimo eksperymentalnego charakteru – miała podstawy introspekcyjne), błąd psychologa polega m.in. na narzucaniu punktu widzenia badacza – introspekcyjnego obserwatora na opisywane przezeń stany mentalne. P. Gutowski proponuje dwa komplementarne sposoby jamesowskiej interpretacji możliwości usunięcia owego błędu. Zwraca także uwagę na taki charakter introspekcji u Jamesa, który czyni go wielkim prekursorem fenomenologii (gdy chodzi np. o jego uwagi na temat używania języka potocznego do ujmowania natury stanów umysłu).

W kwestii roli ludzkiej świadomości w schemacie ewolucyjnym, autor monografii podejmuje polemikę z tymi interpretatorami Jamesa, którzy widzieli w konstruowanej przezeń psychologii pełną zgodność z koncepcją Darwina. Charakteryzując ówczesne możliwości wyjaśniania relacji świadomości do ciała (przy założeniu ewolucji gatunków), Gutowski opisuje powody ostatecznie przyjętego przez Jamesa panpsychizmu. Była to przede

wszystkim chęć „sklejania” rozdzielonej w nowożytności koncepcji przyczynowości celowej (typu arystotelesowskiego), koncepcji potrzebnej w kontekście rozważań nad umysłem, zwłaszcza jego wymiarem praktycznym. Z zagadnieniem świadomości łączy się u Jamesa pojęcie jaźni (self). Ponieważ amerykański filozof zyczliwie odnosił się do sytuacji patologicznych na tle jaźni (np. trans hipnotyczny, mediumizm, spirytyzm, opętanie), początkowo postulował naukowe badanie tych zjawisk. I choć po latach uznał brak dowodów naukowych, to na poziomie metafizycznym nie wykluczał istnienia świata takiej komunikacji. W tym podejściu wyraża się charakterystyczny dla Jamesa personalistyczny (według innych: spirytualistyczny) charakter metafizyki, uznającej pełnię rzeczywistości bytów w osobach, których naturę można uchwycić jedynie „od wewnątrz”.

Rozdział czwarty monografii poświęcone są podejściu Jamesa do zwyczajnych stanów umysłowych: (s. 237-286). P. Gutowski zalicza do nich (konstituujących codzienne życie umysłowe) uwagę, pojęcie, spostrzeżenie i rozumowanie oraz emocje, instynkty i akty woli. Wszystkie one stanowią pewną postać świadomości, ujmowanej przez Jamesa jako część popularnego w jego czasach behawioralnego schematu bodziec – reakcja (opisywanego np. przez tzw. prawo Webera-Fechnera). I tu także stanowisko Jamesa w kwestii natury świadomości, wolności woli czy istnienie jej przyczyn pozaprzyrodniczych, określone jest jako agnostyczne.

Religijnie usposobionych czytelników książki Gutowskiego może niewątpliwie zaciekawić rozdział piąty (s. 288-360), który traktuje o nadzwyczajnych stanach umysłowych, a szczególnie wątek zjawisk paranormalnych (spirytystycznych), którymi James interesował się przez całe życie. Ta fascynacja – pisze Gutowski – „miała źródło nie tylko w jego [Jamesa] ciekawości badawczej, ale też w zacerpniętym z domu przekonaniu o istnieniu świata duchowego, który ma wpływ na świat fizyczny, albo w istocie jest jedynym realnym światem” (s. 289). Autor osadza ów wątek w szerszym kontekście konfliktu (do dziś nie rozwiązanego) między nauką (w sensie przyrodoznawstwa) a religią. Przypomina, że James miał nadzieję zapoczątkować empiryczną naukę o religiach i ich wspólnych cechach (science of religions), upatrywanych nie w instytucjach, praktykach czy doktrynach, ale w przeżyciach, zwłaszcza nadnaturalnych. Niemniej w jego próbach można dostrzec chwiejność w zaklasyfikowaniu tejże nowej nauki (filozofia religii czy psychologia religii, nauka ogólna czy szczegółowa). Na podstawie faktycznego opisanie tej nauki, można stwierdzić – pisze Gutowski – że ma ona u Jamesa zarówno charakter deskryptywno-eksplanacyjny, jak i psychologiczno-filozoficzny: „Ścisłe [...] rzecz ujmując, filozofia pojęta jako coś w rodzaju fenomenologii pojawia się w niej [nauce o religiach] na etapie początkowym oraz jako metafizyka – na etapie końcowym. Metafizykę James traktuje jednak jako element dodatkowy i w istocie pozanaukowy – jako dostarczycielkę możliwych najogólniej-

szych interpretacji uzyskanych rezultatów. [...] [M] można by ją nazwać metafizyką empiryczną” (s. 298-299).

Gutowski wykazuje też, że – zwłaszcza w późniejszych publikacjach – amerykański filozof przesunął akcent badania zjawisk mentalnych z ich genezy na znaczenie (owoce religii) dla życia jednostek (głównie) i społeczeństw. Mimo, że idea tych „owoców” nie jest łatwa do operacjonalizacji, nie jest też całkiem nieprzejrzysta. Jednak u Jamesa w tym właśnie miejscu widać już podejście pragmatyczne, pokrewne z kluczowym dla protestantyzmu indywidualnym doświadczeniem, zwłaszcza nawrócenia. Postulował on poprzestanie na szerokim opisie boskości, przedkładanie poczucia obecności przedmiotu wierzeń nad argumenty logiczne (np. dowody na istnienie Boga). Z charakterystycznym wycuciem złożoności obrazu badawczego, James analizował doświadczenia religijne mistyków, rolę religii w dążeniu do szczęścia mimo zła i cierpienia. Podkreślał rolę pierwiastków pesymistycznych w chrześcijaństwie i buddyzmie (jako najpełniejszych religii), które kładą nacisk na wyzwolenie się człowieka z obecnego złudnego życia i narodzenie do życia prawdziwego (nawrócenie). Ponadto z dużą aprobatą pisał o katolicyzmie, który – zwłaszcza w porównaniu z protestantyzmem, może się wydawać zbyt ornamentowy, ale właśnie dzięki owym „krużgankom” utworzonym przez świętych i kultury lokalne znacznie bardziej odpowiada ludzkiej naturze.

W ostatnim rozdziale monografii P. Gutowski przedstawia też jamesowskie próby badań zjawisk paranormalnych. Mimo zakazów ze strony Kościołów, od połowy XIX wieku z różnych przyczyn nasilało się zainteresowanie praktykami spirytystycznymi, fascynację budziły „media”, przewidywanie przyszłości, wiedza o przeszłości, lewitacja czy komunikacja na odległość. Wśród ścierających się dwóch podejść do tych zjawisk, James zajmował stanowisko umiarkowane, choć starał się wykrywać oszustwa, odróżniając je od wiarygodnych „mediów”, m.in. Leonory Piper z Bostonu. Po wnikliwych badaniach, gotów był uznać autentyczność wiedzy supernaturalnej. Dalej, spirytualistyczna wizja osób, jako wyrastających ze wspólnej duchowej podstawy świata, przybierała u Jamesa postać pewnej energii wewnętrznej. Opowiadał się on za możliwością jej uruchomienia w celach autokuracyjnych (powszechne na przełomie XIX i XX wieku tzw. mind-cure czyli leczenie siłami umysłu). Ciekawostką dla polskiego czytelnika jest fakt, że przy omawianiu tego ostatniego zagadnienia, James korzystał z ascetycznego programu polskiego filozofa Wincentego Lutosławskiego (z którym korespondował).

Zaletą monografii profesora Gutowskiego jest jej nowatorski charakter. William James zbyt często postrzegany jest bowiem głównie z perspektywy wąsko pojętego pragmatyzmu. Monografię „Nauka, filozofia i życie” charakteryzuje natomiast dążenie do przedstawienia spójnych i ciągłych idei, przenikających twórczość Jamesa. Życzliwe, choć krytyczne podejście

do amerykańskiego filozofa, nie jest zadaniem łatwym, zważywszy na fakt, iż James w wielu miejscach programowo unikał precyzji. Tę ideę przywoływano często w metaforze filozofii jako hotelowego korytarza: przestrzeń, na której zbudowano oddzielne pokoje, jest ciągła, a mury i drzwi stanowią jedynie sztuczne bariery. Tym większe uznanie dla autora – obecnie chyba jednego z największych znawców twórczości Jamesa w Polsce – który podjął trud wnikliwej analizy praktycznie wszystkich najważniejszych źródeł i opracowań, wykorzystując wyniki swojej kwerendy oraz kilka własnych, wcześniej napisanych artykułów. Owocem jest książka konsekwentna, napisana eleganckim i łatwym w recepcji stylem. Wzbogacają ją oryginalne cytaty (w przypisach) oraz kilka mott (fragmentów Jamesa), otwierających każdy rozdział. Monografia jest wydana bardzo starannie i solidnie (sztywna oprawa, mocne szycie). Cytaty w tekście wyróżniono mniejszą czcionką. Dość obszerne marginesy umożliwiają własne notatki czytelnika. Dlatego warto, by po tę cenną lekturę sięgnęli wszyscy, którzy zainteresowani są problematyką psychologii i filozofii religii. Tym bardziej, że mogą odnaleźć w tej książce zagadnienia wciąż aktualne.

Ks. Paweł Niewinowski